

Велибор Цомић

Архиепископија београдско-карловачка
e-mail: otacvelibor@gmail.com

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ НАДБИСКУПА/КАРДИНАЛА АЛОЈЗИЈА СТЕПИНИЦА И ЕПИСКОПА И МИТРОПОЛИТА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Апстракт: У раду је анализиран правни и друштвени положај цркава и верских заједница у периоду од 1945. до 1960. године са посебним освртом на правни и друштвени положај великодостојника православне и римокатоличке вероисповести. Централни део рада се односи на правни и фактички положај Надбискупа загребачког/кардинала Алојзија Степинаца од 1945. године. Ради тачног и јасног сагледавања његовог положаја од завршетка Другог светског рата до смрти, у раду је указано на правни и фактички положај епископа и митрополита Српске Православне Цркве, али и појединих бискупа и свештених лица римокатоличке "Цркве у Хрвата" у истом периоду. Посебна пажња је посвећена судском поступку, који је против Надбискупа Алојзија Степинаца вођен пред Врховним судом у Загребу од 30. септембра до 3. октобра 1946. године и у ком је пресудом осуђен на казну затвора у трајању од 16 година са петогодишњим губитком грађанских права. И поред одређених и то искључиво процесних примедби на судски поступак против Надбискупа Алојзија Степинаца, а посебно имајући у виду да је под повољнијим условима издржао само трећину казне затвора у Лепоглави, као и године проведене у жупи у Крашићу, не може се потврдити став римокатоличких теолога и историчара да је Надбискуп Алојзије Степинац "највећи мученик Цркве у Хрвата".

Кључне речи: Српска Православна Црква, "Црква у Хрвата", епископ, митрополит, надбискуп, Алојзије Степинац, комунистичка власт, судски поступак, пресуда, затвор, изолација.

После завршетка Другог светског рата и успостављања владавине Комунистичке партије Југославије наступио је нови период у односима између државе и цркава и верских заједница. Атеистички и материјалистички поглед на свет и живот су од стране руководства и чланова Комунистичке партије агресивно пропагирани и наметани и пре завршетка Другог светског рата. У току Другог светског рата, од стране припадника партизанске војске је убијен велики број свештених лица и верских службеника свих традиционалних цркава и верских заједница у Југославији, а највише Српске Православне Цркве. Убијање свештених лица и верских службеника, и то најчешће без суда, суђења и пресуде, настављено је после ослобођења земље од нацифашиста и трајало је неколико година после завршетка рата.

Правни и фактички положај Римокатоличке цркве у социјалистичкој Југославији се не може посматрати изоловано у односу на остале традиционалне цркве и верске заједнице, а првенствено у односу на Српску Православну Цркву. Данас се са ове временске дистанце може констатовати да се Римокатоличка црква на подручју читаве

социјалистичке Југославије, одмах по завршетку Другог светског рата, налазила у истом правном, али бољем фактичком положају од Српске Православне Цркве. Наиме, Српска Православна Црква је крај Другог светског рата дочекала са разореном или, прецизније, готово уништеном организационом структуром на простору читаве тзв. НДХ. Према подацима Светог Архијерејског Синода СПЦ, Срби су на простору на коме је, захваљујући нацифашистичкој окупацији Краљевине Југославије, успостављена тзв. НДХ били организовани "у девет епископија (Митрополије Загребачка и Дабро-Босанска и Епархије Пакрачка /данашња Славонска/, Горњокарловачка, Далматинска, Бањалучка, Захумско-Херцеговачка, Зворничко-Тузланска и део Архиепископије Београдско-Карловачке /подручје Земуна и читаве данашње Епархије Сремске/ - прим. В.Ц.)".¹ На простору девет наведених епископија Српске Цркве на простору тзв. НДХ налазило се преко 1100 православних цркава и око 800 свештеника. Осим тога, на том простору се налазило и 31 манастир са преко 160 монаха и монахиња. Свети Архијерејски Синод је констатовао да је "цела та духовна организација уништена одмах првих месеци"² постојања тзв. НДХ и да је не само "Српско-Православна Црква једноставно укинута"³ него да се "то исто догодило и са лаичким организацијама српским, како духовним тако и економским и оним за физичку културу".⁴ Припадници усташких снага убили су три епископа Српске Православне Цркве - Митрополита дабро-босанског Петра, Епископа горњокарловачког Саву и Епископа бањалучког Платона, двојицу протерали у Србију, где су и преминули у току рата - Митрополита загребачког Доситеја и Епископа захумско-херцеговачког Николаја, а убили су више од 210 православних свештеника и монаха. Већи број свештеника и монаха је, после краћег или дужег задржавања у усташким логорима и затворима, протеран у Србију. Епископа Далматинског Иринеја су италијанске окупационе власти интернирале у логор у Италију. Обрачун са свештенством су истовремено вршили и припадници партизанских снага на подручјима тзв. НДХ на којим су се налазили, али, истина, са слабијим интензитетом. Прави и коначни обрачун је наступио после завршетка рата. На осталим подручјима Краљевине Југославије изван тзв. НДХ (понајвише на подручју Србије без Косова и Метохије и Црне Горе) партизанска војска је у току рата немилеце убијала свештенике и монахе. Исто су чинили и Немци, Италијани, Бугари, Мађари и Албанци. Неколико свештеника је страдало и од англоамеричког бомбардовања Србије и Црне Горе 1944. године.

У најкраћем, цркве и верске заједнице у социјалистичкој Југославији су, свака на свој начин, биле изложене страдању, а њихова мисија је не само спречавана него и брутално онемогућавана од стране представника државних органа и инструктираних партијских активиста. Аграрна реформа, национализација и друге мере су биле нормиране у општим правним актима нове социјалистичке државе и ревносно су примењиване на све "непријатељске институције и појединце", а посебно на цркве и верске заједнице. Појава насилног одузимања имовине цркава и верских заједница без правног основа и без икаквог правног акта је, такође, пратила све традиционалне цркве и верске заједнице посебно током прве деценије по завршетку рата. Евидентно је да се у Хрватској и Босни и Херцеговини положај Римокатоличке цркве у то време приказује као особит што никако не кореспондира са чињеницама.

---

1 *Страдања Српског народа - Зверства над Србима у Независној држави Хрватској од стране усташког режима 1941-1942. године*, у "Извештај Светог Архијерејског Синода Светом Архијерејском Сабору СПЦ о раду од 1941. до 1947. године", Београд, 1947.г., Прилог бр. 2, стр. 1

2 Исто

3 Исто

4 Исто

Правни положај, а посебно судски поступак против Надбискупа Алојзија Степинца, такође се не може посматрати изоловано у односу на епископат и друге високе достојанственике других цркава и верских заједница у социјалистичкој Југославији. Такође, правни положај и судски поступак који је вођен против Надбискупа Алојзија Степинца се не може посматрати изоловано у односу на правни положај и судске поступке који су вођени против других римокатоличких бискупа у социјалистичкој Југославији. Из литературе која је о Надбискупу Алојзију Степинцу објављена у усташкој емиграцији и Хрватској, посебно током последње три деценије, стиче се утисак да се Степинчев случај и његов положај под комунистичком влашћу, за сасвим јасну потребу и намену, веома тенденциозно издваја од свих других случајева у којим су на идеолошко-партијским судским процесима суђени бискупи Римокатоличке цркве у Југославији.⁵

На основу историјских извора, може се закључити да су односи између Надбискупа Алојзија Степинца и комунистичке власти били веома динамични и слојевити. Неспорно је да су га комунисти одмах по заузимању Загреба на кратко ухапсили, али су га врло брзо и пустили из притвора. Потом су покушали и успели да успоставе одређене контакте и остваре одређене разговоре са њим. С друге стране, Надбискуп Алојзије Степинац их је, без емоција које је приказивао током неколико претходних година према усташком поглавнику Анти Павелићу и његовом усташком режиму, прихватио као релевантне саговорнике којима је поставио одређене захтеве и изнео своја очекивања. Евидентно је да су и захтеви и очекивања Надбискупа Алојзија Степинца у то време били супротстављени новој друштвеној реалности. После тог разлаза, Надбискуп Алојзије Степинац је са још већом ревношћу наставио да делује на разне начине. Комунисти му нису остајали дужни путем штампе. Јасно је било да ће сачекати прву добру прилику да га ухапсе и изведу пред суд. На жалост, не само због његове улоге и одговорности у Другом светском рату него првенствено због његовог односа према њима и њиховом режиму.

Неспорно је да се Надбискуп Алојзије Степинац 4. јуна 1945. године састао са Владимиром Бакарићем, председником Владе Народне Републике Хрватске, а потом и са Јосипом Брозом Титом. Иако је од првих дана уласка партизана у Загреб (8. маја 1945. године) тражено да се Надбискуп Алојзије Степинац ухапси као ратни злочинац, комунистички вођи су се, а првенствено Броз и Бакарић, одлучили на разговоре са њим. Разговори нису уродили плодом. Ставови и захтеви Надбискупа Алојзија Степинца су били супротстављени ставовима и очекивањима његових саговорника. Не чини се ни природним ни разумним то што је Надбискуп Алојзије Степинац већ приликом првог сусрета са представницима нове комунистичке власти која је програмски зацртала атеизам и одвајање цркава и верских заједница од државе, а што му је свакако било познато, тражио да Држава Ватиканског Града, односно Света Столица наступа у име римокатолика у новој Југославији, затим закључивање конкордата или примену чехословачког модела односа Римокатоличке цркве и државе. Питање дипломатских односа нове Југославије и Државе Ватиканског Града је, такође, било питање којим се том приликом бавио Надбискуп Алојзије Степинац, иако је то питање политичке природе и

---

5 Степинчев биограф или, прецизно, постулатор каузе др Јурај Батеља је у тротомној књизи "Блажени Алојзије Степинац - свједок Еванђелја љубави (Životopis, dokumenti i svjedočanstva - prije, za vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata)", Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca, Zagreb, 2010.g., на свим корицама објавио само Степинчеве фотографије са судског процеса 1946. године. Највећи број објављених фотографија се у све три књиге, такође, односи на суђење Надбискупу Алојзију Степинцу чиме се веома јасно указује да је то, заправо, за његове следбенике један од најзначајнијих детаља из његовог живота.

није се непосредно тичало Римокатоличке цркве у Југославији, јер духовни односи између римокатоличке јерархије и верника са римским папом нису били нарушени.

Стиче се утисак, а акти које је потом предузимао не само Надбискуп Алојзије Степинац него и Бискупска конференција под његовим пресудним утицајем то потврђују, да је Надбискуп Алојзије Степинац и у априлу 1941. године када је под патронатом нациста проглашена тзв. НДХ, а и одмах после завршетка Другог светског рата (мај, а посебно јун и јул 1945. године) када су партизанске снаге заузеле Загреб и читаву Југославију, поступао немудро и идеолошки острашћено. Иако га Јурај Батеља сматра "свједоком Еванђеља љубави" не би се могло рећи да је Надбискуп Алојзије Степинац и на почетку (1941. године) и на крају Другог светског рата (1945. године) поступао у сагласју са речима које је Христос упутио својим ученицима: "Будите мудри као змије, а безазлени као голубови" (Мат. 10,16). Имајући у виду садржај и тон бројних аката и дописа које је Надбискуп Алојзије Степинац упућивао новим комунистичким властима одмах по успостављању њихове власти може се закључити да се понашао тако као да ће се усташки поглавник Анте Павелић са својим доглавницима и усташама за који месец вратити у поражену и већ тада непостојећу тзв. НДХ. У ту илузију је, на жалост, укључио и значајан део јерархије Римокатоличке цркве првенствено у социјалистичкој хрватској републици.

Свакако треба објаснити зашто је комунистичка власт, после првог хапшења Надбискупа Алојзија Степинца 17. маја, променила став, па је пуштен на слободу 3. јуна 1945. године. И зашто су чекали све до 18. септембра 1946. године када је поново ухапшен, а потом је против њега подигнута оптужница? Такође, амбиција комунистичког режима да се меша у унутрашње односе и организациону структуру цркава и верских заједница није имала свој одјек само на примеру Римокатоличке цркве. Довољно је навести пример, изазивање тзв. америчког раскола у Српској Православној Цркви, затим тзв. македонски раскол кроз проглашење тзв. Македонске православне цркве тако да се може рећи да је Српска Православна Црква и у том погледу имала неповољнији фактички третман и друштвени положај од Римокатоличке цркве у Југославији. Удружења свештеника су формирана преко Комунистичке партије и ОЗНЕ/УДБЕ и не само код римокатолика него и код православних и код муслимана.

Данас је неспорно следеће:

1) да је Надбискуп Алојзије Степинац нападнут од стране организоване комунистичке групе 4. новембра 1945. године у Запрешћу и да је том приликом гађан камењем и јајима.

2) да је ухапшен 18. септембра 1946. године по налогу Јавног тужилаштва Народне републике Хрватске од 17. септембра 1946. године.

3) да је ислеђиван три дана без примене мера физичке принуде.

4) да је против њега подигнута оптужница 23. септембра 1946. године.

5) да су му додељена два адвоката као браниоци по службеној дужности.

6) да је судски поступак започет 30. септембра, а окончан 3. октобра 1946. године.

7) да је осуђен на казну затвора у трајању од 16 година и губитак грађанских права у трајању од 5 година.

8) да није имао право на жалбу.

9) да је реч о идеолошко-партијском судском поступку, али да такав поступак није представљао изузетак не само у том периоду него ни деценијама касније.

10) да је затворску казну у трајању од 5 година издржавао у затвору у Лепоглави, а да је остатак казне провео у кућном притвору у Крашићу.

Степинац је осуђен на основу савезног **Закона о кривичним делима против народа и државе**.⁶ Кривична дела за која је оптужен су била нормирана у члану 3 став 1 тачке 1, 3, 4, 6 и 7 наведеног закона, који је примењиван на исти начин на простору читаве социјалистичке Југославије. Ни у том погледу, Надбискуп Алојзије Степинац не представља изузетак од других случајева који су, сходно том закону, добијали судски епилог пред комунистичким судовима.

Надбискуп Алојзије Степинац је оптужником јавног тужиоца оптужен због сусрета са усташком Славком Кватерником 12. априла 1941. године поводом проглашења тзв. НДХ; због сусрета са усташким поглавником Антом Павелићем и групом усташких емиграната 16. априла 1941. године; због окружнице коју је 28. априла 1941. године упутио клиру Надбискупије са позивом на молитвену подршку тзв. НДХ и сарадњу са њеним представницима; због подстицања "Католичке акције", "Великог крижарског братства", "Великог крижарског сестринства" и "Домагоја" на сарадњу са усташама; због злоупотребе традиционалних верских свечаности у политичке манифестације у циљу подршке усташком поглавнику Анти Павелићу и усташком режиму; због тога што је сваке године 10. априла служењем мисе обележавао устостављање тзв. НДХ; због изражавања солидарности са немачким и италијанским окупатором; због вршења присилног превођења Срба у католичку веру; због тога што је 1942. године примио дужност војног викара усташке војске; због тога што је Надбискупски духовни стол 10. фебруара 1944. године одобрио молитвеник "Хрватски војник" којим је усташким војницима у верску дужност стављена и служба окупатору и оданост усташком поглавнику Анти Павелићу и његовом усташком режиму; због тога што је на више различитих начина, делујући као Надбискуп загребачки, подржавао усташки режим Анте Павелића; због тога што је у Надбискупском двору похранио архиву Министарства вањских послова тзв. НДХ и "Жупањства при поглавнику"; због исказивања непријатељства против новог комунистичког режима; због тога што је у септембру 1945. године у Надбискупски двор примио усташког равнатеља и пуковника Ериха Лисака; што је као Надбискуп загребачки деловао против нове власти на разне начине и слично. Тачност наведених дела објективни истраживачи не оспоравају.

Идеолошко-партијски инструисани судски процеси, који су покретани и вођени пред комунистичким судовима против свих неистомишљеника и противника режима су представљали једно од битних обележја сваког тоталитарног комунистичког система, па и југословенског. Данас се може констатовати да су за време комунистичког режима у Југославији боље прошли они којима је и на такав начин суђено и пресуђивано у односу на оне који нису имали право на истрагу, оптужницу, суђење, извођење доказа, било какву одбрану, пресуду и жалбу. Таквих је, на жалост, посебно у периоду у коме је суђено Надбискупу Алојзију Степинцу било много више.

У време док се Надбискуп Алојзије Степинац сусретао и разговарао са представницима нове комунистичке власти, па чак и два пута са Јосипом Брозом као првим човеком новог комунистичког режима, а потом и преписивао са њима, у Загребу је од половине маја до 10. јуна 1945. године био утамничен **Митрополит црногорско-приморски Јоаникије (Липовац)**. Ухваћен је 12. маја 1945. године у Цељу (Радевић, 2015:299). Преко Загреба је 10. јуна 1945. године спроведен за Београд, а одатле у Аранђеловац, где је потом и убијен. У време док је био заточен у подруму ОЗНЕ у јеврејској вили "Малер" у Аранђеловцу посетио га је свештеник Стева Душанић, и сам са својом породицом избеглица из тзв. НДХ. Пре убиства је мучен најстрашнијим мукама.

---

6 Закон о кривичним делима против народа и државе, "Службени лист ДФЈ", бр. 55/45 од 1. септембра 1945. године.

Команда позадине Штаба I Југословенске армије је 21. јуна 1945. године упутила допис Црногорској Митрополији на Цетиње у коме је писало: "Шаљемо Вам панагију и крст, који су пронађени код разбојника бившег митрополита Јоаникија. Смрт фашизму - слобода народу!" (Џомић, 1995:34).

Др Александар Недок је сведочио да му је као војнику у Аранђеловцу један пријатељ посведочио да је видео Митрополита Јоаникија, иначе његовог предратног професора у Београду, и да је "у ужасном стању, запуштен, прљав, исцепан, вашљив и пун гнојавих рана" (Џомић, 1995:28). Митрополит Јоаникије је, после великог мучења, убијен без права на оптужницу и било какав судски процес какав је, на пример, омогућен Надбискупу Алојзију Степинцу. Гроб му се ни до данас не зна. Пре тога, у Словенији је без суђења, по кратком поступку, убијено око 80 свештеника који су из Црне Горе одступили заједно са Митрополитом Јоаникијем (Џомић, 2003).

Епископ хвостански Варнава (Настих) је 1. марта 1948. године од комунистичког Окружног суда у Сарајеву осуђен на 11 година тешке робије због "кривичних дела издаје, слабљења економске и војне моћи наше земље, помагања терористичких банди, вршења непријатељске пропаганде", како је наведено у пресуди (Кондић, 2009:99). Истом пресудом су му одузета грађанска права у трајању од три године (Кондић, 2009:99).

Ухапшен је 27. децембра 1947. године, а свега четири месеца раније - на Преображење 19. августа - хиротонисан је у чин епископа и као викар Патријарха српског постављен за помоћника Епископу зворничко-тузланском Нектарију (Круљу) као администратору Митрополије дабро-босанске (Вуковић, 1996:53). Његова "кривица" је утврђивана у идеолошко-партијски обојеном судском процесу због његових беседа у којим је критиковао безбоштво, тиранију, тежак положај верника, прогањање Цркве, забрањивање слободе савјести, вероисповести и вршења верских обреда итд. Иначе, у току рата је одбио Павлићево понуду да буде "изабран за епископа Хрватске православне цркве" (Кондић, 2009:76-85).

Затворску казну је најпре издржавао у зеничкој робијашници (1948-1951.). Најпре је био у најстрожој изолацији, у мрачној и влажној ћелији злогласне зграде 3/А. У затвору су га одмах ошишали и обријали. Одредили су га да изучава браварски занат баш због тога што је био слабе физичке снаге и крхког здравља. Са њим је једно време тамницу делио **др Петар Чуле, Бискуп мостарско-дувањски и администратор требињско-мркански**, који је, такође, у идеолошко-партијском судском поступку који је трајао свега три дана, негде у исто време као и Епископ Варнава, осуђен на 11,5 година затвора и 3 године губитка грађанских права.⁷

Епископ Варнава и Бискуп Петар су раздвојени 25. априла 1951. године и 26. априла исте године су са једном групом затвореника допремљени у вагоне са циљем да буду премештени у комунистички казамат у Сремској Митровици. Према писаном сведочанству Бискупа Петра, у тој групи било је 11 римокатоличких свештеника, али и других (Кондић, 2009:116). По двојица су били везани жицом, а Епископ Варнава је био везан са једним римокатоличким свештеником.

На композицију је у селу Слаковци око три часа ујутру у пуној брзини налетио други воз. Многи су на лицу места погинули, неки на путу до болнице, а скоро сви су били повређени. По сећању Бискупа Петра, "опће је увјерење било, да је судар у

---

⁷ Бискуп Петар Чуле је записао своја сећања на робијашке дане, али и на Епископа Варнаву са којим је извесно време делио тамничку ћелију и са којим је и по изласку са робије остао у пријатељским односима. Детаљније у *Радосно пењање на Голготу - каменчићи за мозаик живототписа Свештеноисповедника Епископа Варнаве Хвостанског и Беочинског 1914-1964*, стр. 112-119

Слаковцима унапријед испланиран и прорачунато аранжиран.... Смишљено су остављени само бискуп и владика (Варнава) да од 4 сата изјутра као рањеници леже све до подне на ледини у Слаковцима” (Кондић, 2009:119). И владика и бискуп су, заједно са својим сасужњима за које су били везани, од силине удара излетели кроз прозор вагона. Владика Варнава и Бискуп Петар су задобили тешке преломе и ране, па су одређено време провели у болници.

На неки начин, Владика Варнава је био принуђен да напише молбу Светом Архијерејском Сабору у којој је тражио да буде разрешен дужности викарног епископа Патријарха српског. То је и прихваћено, али је време до краја живота провео у кућном притвору и под присмотром УДБЕ и полиције у Манастиру Ваведену у Београду (краће време на опоравку), Манастиру Гомионици код Бања Луке (до 10. јануара 1959. године), а потом у Манастиру Крушедолу (до 1962. године) и у Манастиру Беочину (до смрти 12. новембра 1964. године). Основано се сумња да је отрован у 50. години живота.

Насртаји на епископе током обављања њихове апостолске службе, као и прогони разних врста, уопште нису представљали реткост тог времена. **Епископ бачки др Иринеј (Ћирић)** је одмах после завршетка Другог светског рата ”стављен у кућни притвор у којем је провео 17 месеци, а марта 1946. године је поново преузео дужност у Епархији” (Ћирић, 2017:6). Током кућног притвора, УДБА је подстицала и организовала скојевце да демонстрирају испред Епархијског двора називајући га погрдним називима. Двор је каменован, а руља је покушала да и њега каменује.

Епископ Иринеј је на Преображење 1946. године отишао у Оцаке ради освећења новоподигнуте цркве. Месни партијски комитет је организовао своје јуришнике како би се покварила свечаност празника Преображења Господњег, али и верни народ заплашио. Чим је Епископ Иринеј у архијерејској одежди изашао из храма и кренуо у литију око цркве, богоборци су навалили на њега и свештенство које је било око њега. Урвали су, хулили на Бога, псовали и бацали каменице на владика, свештенство и народ. Једна каменица је погодила Епископа Иринеја у потиљак. Пао је од ударца, а јуришници су наставили да га са још већом жестином и бесом обасипају камењем и ударцима. Том приликом су повређени ђакон и свештеник који су својим телима покушали да заштите и спасу живот свом епископу. Тешко повређен, изубијан, почупане браде, поцепане мантије, испљуван и извређан Епископ Иринеј је пребачен за Нови Сад.

У ”Гласнику” Српске Православне Цркве је објављен Извештај о раду Светог Архијерејског Синода у коме је наведено да је ”размотрен извештај о физичком нападају на Епископа бачког Иринеја приликом његове званичне посете Оцацима, па иако овај случај није једини, али је најтежи, јер је по свему спремљен, Епископ Иринеј не жели да се из овога прави питање, одлучено је да се овај случај прикаже у детаљнијој форми у општем протесту, као пример нарушавања државним уставом загарантованих слобода...” Владика Иринеј је у Оцацима задобио смртоносну повреду - сушење кичмене мождине. Од тих дана, па све до своје смрти 6. априла 1955. године, Епископ Иринеј је највише времена провео у болесничкој постели.

Епископ бањалучки др Василије (Костић) је 22. августа 1953. године нападнут од стране организоване комунистичке групе у Бања Луци. Пре тога, уочи празника Преображења Господњег, комунистички активисти су држали конференције на којим су нападали на Епископа Василија да не сарађује са народним властима, да је сарадник окупатора и непријатељ. Потом су испред Епископије одржали демонстрације. Донели су одлуку да му наложе да у року од 48 часова напусти Бања Луку. Кренуо је за Београд 22. августа (пре истека постављеног рока), а успут и на железничкој станици су га вређали, гурали, ударали, гађали камењем и јајима, вукли за мантију. У Београд је дошао окрвављен и понижен. Малтретиран је и понижаван од организованих група и у возу

током пута (Џомић, 2003:42-47). Касније је, као Епископ Жички, прекршајно осуђен на 30 дана затвора у Краљеву.

Митрополит добро-босански Нектарије (Круљ) је у исто време када и Епископ бањалучки Василије - на Преображење 1953. године - најпре протеран из Манастира Озрен код Добоја. Комунистички активисти су га, иако је био старац од 75 година и тешки срчани болесник, напали у монашкој соби. Тукли су га, вукли, цепали му мантију, чупали браду, вређали, шамарали и ишчашили ногу. Од стреса и шока се онесвестио. Убачен је у манастирска колица, а успут је праћен од изгредника који су га током читавог пута од манастира до железничке станице вређали и поливали водом. Возом је стигао до Тузле, а сутрадан су му, иако му је нога била ишчашена, наредили да напусти и Епископију у Тузли. Приморан је да напусти Епархију на неко време. У Београду је одмах смештен у болницу (Џомић, 2003:59-61).

Митрополит црногорско-приморски Арсеније (Брадваровић) је ухапшен 6. јула 1954. године, а већ 29. јула 1954. године у идеолошко-партијском судском поступку на Цетињу првостепено осуђен на 11,5 година строгог затвора. Оптужен је и осуђен због тога што је одмах по доласку у Цетиње 1947. године наводно створио и окупио групу „реакционарних“ свештеника (Лука Почек, Лука Вујаш, Марко Кусовац и Михаило Газивода) који су били „непријатељски“ расположени према комунистичком поретку у ФНРЈ и који су наводно имали за циљ насилно обарање власти радног народа; што је са наведеним свештеницима сваког дана одржавао састанке у свом кабинету, кухињи или трпезарији, као и у канцеларији Црквеног суда и на тим састанцима их убеђивао у нестабилност поретка и уверавао их да ће доћи до политичких промена у корист монархије и краља Петра Карађорђевића; да ће доћи до сукоба са СССР-ом и да ће се комунистички режим у Југославији приклонити западним државама; да ће промене убрзати корејски рат и да ће промену друштвеног поретка код у Југославији помоћи и Ватикан и Католичка црква, а да ће Броз приликом посете Лондону чинити уступке Западу; што је говорио да су у Југославији ограничене основне слободе вероисповести; да су закони донесени само на папиру ради иностранства; да власт прогони Цркву, одузима црквена имања, опорезује манастире и свештенике, а цркве претвара у магацине; да је неутврђеног датума 1952. године написао састав непријатељске пропагандне садржине и да је у њему навео да масовне организације жена, омладине и Народног фронта спречавају својим члановима посећивање цркава, да нема слободе у нашој земљи и да ће свештеницима забранити чланство у таквим организацијама. Наведени састав је, по оптужници, послао на бројне адресе било сам, било преко четворице свештеника. Даље, осуђен је што је 1952. године превео један чланак из листа „Реформ“ и да је чланак био „непријатељске“ садржине, а све са циљем да се код читалаца створи непријатељско расположење према друштвеном и државном уређењу и обори власт радног народа. Даље, осуђен је што је у разговору са свештеницима наводио да је Католичка црква у тзв. НДХ починила многа недела према православном становништву; да Јосип Броз прима у посету бискупе односећи се према њима пријатељски, а да мрзи православне епископе и свештенике, И да је пред свештеницима тврдио да је Јосип Броз диктатор. Наведене радње су квалификоване као кривична дела против народа и државе, изазивање верске и националне мржње и повреда угледа представника највиших органа власти у ФНРЈ по тадашњем Кривичном законнику. У другостепеном поступку, Врховни суд Црне Горе је 13. септембра 1954. године уважио део жалбених навода и казну му смањено на 5,5 година строгог затвора (Стаматовић, 2017). Казну је издржавао у КПД у Котору, а потом у Манастиру Озрен код Добоја и Манастиру Ваведењу у Београду. Комунистичке власти му никад нису дозволиле да се врати на своју митрополитску катедру. Истовремено је са митрополитом суђено и четворици свештеника Митрополије црногорско-приморске са

којима је често био у службеном контакту (Лука Почек је осуђен на 2 године строгог затвора, Лука Вујаш на 4 године, Марко Кусовац 1 годину и 6 месеци и Михаило Газивода на 1 годину и три месеца).

У читавој социјалистичкој Југославији је вршена агресивна комунистичко-атеистичка пропаганда. Прогањани су, па чак и убијани свештеници на парохјама, хапшени, малтретирани и привођени без икаквог разлога у полицијске станице, ометани су и прекидани верски обреди, скрнављени храмови и манастири. Једном речју, вера је проглашена за "приватну ствар човека", цркве и верске заједнице су посматране као непријатељске институције, а јерархија као активни противник постојећег поретка.

На основу историјских извора се, а посебно на основу судских списа и других чињеница, може закључити да Надбискуп Алојзије Степинац засигурно није "највећи мученик Цркве у Хрвата", чак ни највећи мученик међу хрватским бискупима који су прогањани, суђени и мучени од стране комунистичког режима. Несумњиво, многи од оних 260 до 270 жупника, редовника и редовница, који су побијени од комуниста без суда, суђења и пресуде (од којих сигурно многи нису имали никакве кривице током трајања усташког режима), а о којим је Надбискуп Алојзије Степинац писао комунистичким властима и протествовао, чини се много пре њега заслужују мученички ореол.

Правни и фактички положај Надбискупа Алојзија Степинца се не може мерити и упоређивати у потпуности ни са бројним црквеним великодостојницима, свештеницима и жупницима који нису имали прилику ни могућност да стигну до једнопартијског и идеолошког комунистичког тужилаштва и суда, оптужнице, права на своју реч и одбрану и пресуду, чак и у идеолошко-партијски обојеном судском поступку какав је, несумњиво, био судски поступак против Надбискупа Алојзија Степинца. И у том погледу се може рећи да је Надбискуп Алојзије Степинац био у бољем положају у односу на многе друге.

Исто се може констатовати и када је у питању његов третман у комунистичком затвору у Лепоглави, где је поред своје затворске ћелије имао и ћелију за служење мисе. Не треба ићи даље него само треба упоредити положај Надбискупа Алојзија Степинца у комунистичком затвору у Лепоглави и положај Бискупа Петра Чула у комунистичким затворима у Зеници и Сремској Митровици. Издржавање највећег дела затворске казне у кућном притвору у Крашићу, такође, спада у једну од повољности коју је, за разлику од највећег броја тадашњих осуђеника, а захваљујући притисцима Свете Столице и неких западних држава, од комунистичког режима добио Надбискуп Алојзије Степинац.

Ни чињеница да комунистичке власти нису дозволиле да се Надбискуп Алојзије Степинац врати на чело Надбискупије загребачке такође не представља јединствен пример тог времена нити, пак, изузетак који је примењен само у његовом случају. Довољно је, на пример са српске стране, навести пример Митрополита скопског Јосифа, Митрополита црногорско-приморског Арсенија и Епископа хвостанског Варнаве којима, такође, није било омогућено да се врате на своје епископске катедре.

И површним познаваоцима прилика и односа у наведеном периоду је јасно да се никако не могу упоредити положај и права Надбискупа Степинца за време комунистичке владавине са положајем и правима Митрополита Петра дабро-босанског, Епископа Саве горњокарловачког и Епископа Платона бањалучког за време Павелићевог усташког режима, који их је ликвидирао.

Идеолошки оптерећени комунистички суд и судски поступак који је вођен против Надбискупа Алојзија Степинца и 15 других лица од којих је, осим њега, 12 осуђено за више кривичних дела (Ерих Лисак, Иван Шалић, Јосип Шимечки, Ђуро Марић, Павао Гулин, Јосип Црнковић, Модесто Мартинчић, Крешо Клемен, фра Мамерто Маргетић, Фрањо Павлек фра Трибурције, Мирко Коледњак фра Квирин, Јосип Видовић фра Валерије), а 3 ослобођено оптужбе (Стјепан Свашта фра Пио, Иван Иванковић фра

Леополд и Јосип Мајнарић фра Младен) сигурно има не мало својих процесних мана и недостатака. Међутим, процесни недостаци поступка не могу да представљају разлог за негирање чињеница нити, пак, могу да буду у сукобу са историјски и судски утврђеним чињеницама од којих највећи број није негиран од тада оптуженог Надбискупа Алојзија Степинца, а одређени је број тумачен са његове стране у току поступка.

Посебно је питање држање Надбискупа Алојзија Степинца на том и таквом комунистичком суду. Мора се признати да он није одступио од својих верских, али ни политичких опредељења нити се, пак, уплашио од нове атеистичке власти. Напротив, имао је изузетно храбро држање на суду, али са обрисима одређеног фанатизма чији се узрок, чини нам се, подједнако може тражити и у његовом личном поимању његове вере, а нарочито његовог схватања Православне Цркве као "шизме у којој је највеће проклетство Европе", али и националне идеологије и политике. Уочљиво је и да се на суду није доследно понашао. На највећи број питања током истраге и судског поступка је ускраћивао свој одговор, али је на одређена питања одговарао и додатно појашњавао свој став што указује на то да је имао потребу да учествује у том поступку и на тај начин га легитимише. Очевидно, Надбискуп Алојзије Степинац на тај начин је остављао своје сведочанство. Оно што је у суштини најспорније јесте да се код њега, нарочито када су у питању нехрвати у тзв. НДХ и његов однос према њима, као и према масовним злочинима током великих страха Другог светског рата, а посебно геноцида над Србима, Јеврејима и Циганима ни мало не примећује дух еванђелског покајања. То се најбоље огледа у његовој изјави током судске расправе 1. октобра 1946. године у Загребу. Стално је на суђењу понављао "да му је савест чиста и да себи нема шта да пребаца".⁸

Несумњиво, кардинал Алојзије Степинац је на комунистичком суду, па и све до своје смрти, показао изузетно људско херојство које хтео да претвори у мучеништво – по његовом поимању. Очевидно, био је свестан опасности комунизма за Цркву и за људску заједницу уопште, па тиме и за његов хрватски народ. Заслепљен, међутим, усташком идеологијом, узаврелом националном крвљу и изазовом стварања, после хиљаду и више година независне - **искључиво католичке хрватске државе** - као да је превидео ништа мање, ако не и још опасније, нацифашистичко обоготворење тла и расе у духу и у оквиру кога се, мрачним усташким инквизиторским методама, стварала та држава. Усташка национална идеологија је била још опаснија и заводљивија од нацифашизма управо због тога што се, користећи завладали тоталитаризам нацифашизма за своје остварење, темељила на религији, на римокатолицизму. У томе и јесте, чини нам се, сва трагика иначе изузетно сложене религиозне личности Надбискупа/Кардинала Алојзија Степинца. Отуда је захтев "Цркве у Хрвата" за његову канонизацију нужно сагледати и у светлости сакрализације, кроз његову личност, те и такве усташко-фашистичке државе и несумњиво злочиначких инквизиторско-унијатских метода остваривања њене независности и религиозно-католичког идентитета. Мерено Светим Јеванђељем, Надбискуп/Кардинал Алојзије, а имајући у виду обиље доказа и историјске грађе, ни у чему не подсећа на хришћанске свештеномученике и зато је захтев "Цркве у Хрвата" за његову канонизацију у потпуности неоснован и идолошки мотивисан.

---

8 АЈ, КМЈ 836, II-10/33

Извори и литература

Архивска грађа

Архив Југославије, Београд

Архив Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, Београд

Литература

Akmađža Miroslav, *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945-1980*, "Despot Infinitus" d.o.o., Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, Slavonski Brod, 2013.g.

Batelja Juraj, *Blaženi Alojzije Stepinac - svjedok Evandjelja ljubavi (Životopis, dokumenti i svjedočanstva - prije, za vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata)*, knjiga 1-3, Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca, Zagreb, 2010.g.

Batelja Juraj, *Rivelijeva zavjera laži - blaženi Alojzije Stepinac i Srpska Pravoslavna Crkva*, Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca, Zagreb, 2015.g.

Benigar Aleksa, *Alojzije Stepinac - hrvatski kardinal*, ZIRAL - Zajednica izdanja ranjeni labud, Rim, 1974.g.

Vraneković Josip, *Dnevnik - život u Krašiću zaslužjenog nadbiskupa i kardinala Alojzija Stepinca*, Postulatura blaženog Alojzija Stepinca, Zagreb, 2011.g.

Вуковић Сава, *Српски јерарси од IX до XX века*, "Евро", "Унирекс", "Каленић", Београд, Подгорица, Крагујевац, 1996.g.

Живојиновић Драгољуб, *Ватикан, Католичка црква и југословенска власт 1941-1958*, "Просвета", "Терсит", Београд, 1994.g.

Закон о кривичним делима против народа и државе, "Службени лист ДФЈ", бр. 55/45 од 1. септембра 1945.g.

Извештај Светог Архијерејског Синода Светом Архијерејском Сабору Српске Православне Цркве о раду од 1941. до 1947. године, необјављено, Београд, 1947.g.

Јовић Саво, *Свети Исповедник Варнава, Епископ хвостански (1914-1964)*, "Православна реч", Нови Сад, 2012.g.

Mužić Ivan, *Pavelić i Stepinac*, "Logos", Split, 1991.g.

Nadbiskup Stepinac i Srbi u Hrvatskoj u kontekstu Drugoga svjetskoga rata i poraća, zbornik radova, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagrebačka nadbiskupija, "Kršćanska sadašnjost", Zagreb, 2016.g.

Радевић Драган, *Братоубилачки рат (Црна Гора 1941-1945)*, Књижевна задруга СНВ, Подгорица, 2015.g.

Радосно пењање на Голготу - каменчићи за мозаик животописа Свештеноисповедника Епископа Варнаве Хвостанског и Беочинског 1914-1964, пр. монах Павле (Кондић), "Светигора", Православни богословски факултет Универзитета у Београду - Институт за теолошка истраживања, Цетиње, Београд, 2009.g.

Стаматовић Александар, *Суђење Митрополиту Арсенију Бадваревићу*, Институт за српску културу, Никшић, 2017.g.

Stanojević Branimir, *Alojzije Stepinac - zločinac ili svetac*, "Nova knjiga", Beograd, 1985.g.

Ђирић Иринеј, *На гласу светости - божићне посланице Епископа бачког Иринеја Ђирића*, Црквена општина новосадска, Нови Сад, 2017.g.

Harris Robin, *Stepinac - njegov život i vrijeme*, "Školska knjiga", Zagreb, 2016.g.

Џомић Велибор, *Голгота Митрополита Црногорско-Приморског Јоаникија (1941-1945)*, "Светигора", Цетиње, 1995.g.

Џомић Велибор, *Страдање Србске Цркве од комуниста*, књига 1 и 3, "Светигора", Цетиње, 2003.g.

Stefan Ljubica, *Stepinac i Židovi*, "Croatiaprojekt", Zagreb, 1998.g.

Velibor Dzomic

**THE LEGAL POSITION OF ARCHBISHOP/CARDINAL ALOJZIJE STEPINAC
AND OF BISHOPS AND METROPOLITANS OF THE SERBIAN ORTHODOX
CHURCH AFTER THE SECOND WORLD WAR**

The paper analyzes the legal and social position of churches and religious communities in the period from 1945 to 1960, with special reference to the legal and social position of dignitaries of the Orthodox and Roman Catholic faiths. The central part of the paper refers to the legal and factual position of the Archbishop of Zagreb/Cardinal Alojzije Stepinac since 1945. In order to accurately and clearly see his position from the end of the Second World War until his death, the paper points out the legal and factual position of the bishop and metropolitan of the Serbian Orthodox Church, but also of certain bishops and clergymen of the Roman Catholic "Church in the Croats" in the same period. Special attention is paid to the court proceedings against Archbishop Stepinac before the Supreme Court in Zagreb from September 30 to October 3, 1946, in which he was sentenced to 16 years in prison with a five-year deprivation of civil rights. Despite certain purely procedural objections to the court proceedings against Stepinac, especially bearing in mind that under more favorable conditions he served only a third of the prison sentence in Lepoglava, as well as the years spent in the parish in Krašić, the position of Roman Catholic theologians and historians cannot be confirmed that Stepinac is "the greatest martyr of the Church among Croats".